

تأثیر عوامل نهادی و متغیرهای کلان اقتصادی بر ساختار صنعت بیمه ایران و کشورهای منتخب

عبدالرسول قاسمی^۱

سمیرا فرزانه^۲

چکیده

عوامل نهادی و متغیرهای کلان اقتصادی بر ساختار صنعت بیمه اثرگذار است. در این مطالعه به بررسی اهمیت و تأثیر متغیرهای نهادی و کلان اقتصادی بر ساختار صنعت بیمه ایران و ده کشور منتخب در سال های ۲۰۰۲ تا ۲۰۱۰ پرداخته شده است. با توجه به مبانی نظری و بررسی متون نظری موضوع، در بررسی عملکرد نهادها، از شاخص های مختلفی همچون آزادی اقتصادی، شاخص حکمرانی، تولید ناخالص داخلی سرانه و رشد اقتصادی در قالب روش حداقل مربعات تعمیم یافته و داده های تابلویی (ادغامی) استفاده شده است. نتایج نشان می دهد تولید ناخالص داخلی سرانه به عنوان متغیر جانشین برای توسعه نهادی، دارای اثر منفی و معنی دار بر تمرکز صنعت بیمه است. همچنین آزادی اقتصادی به عنوان متغیر نهادی دیگر نیز اثر منفی معنی داری بر تمرکز صنعت بیمه داشته است. اجزای شاخص حکمرانی لزوماً اثرات مشابهی بر تمرکز در نمونه مورد مطالعه نداشته اند. دو متغیر سطح کیفیت قوانین و مقررات و میزان حاکمیت قانون دارای اثر منفی بر نسبت تمرکز بودند؛ در حالی که سطح کنترل فساد و حق اظهار نظر و پاسخ گویی، اثرهای مثبت بر تمرکز داشتند. نتایج تحقیق نشان می دهد دو سطح ثبات سیاسی و کارایی دولت هم تأثیر معنی داری بر تمرکز ندارند.

واژگان کلیدی: تمرکز، ساختار صنعت بیمه، متغیرهای کلان اقتصادی، متغیرهای نهادی.

JEL: G22, O17, D43 طبقه بندی

1. استادیار، دانشکده اقتصاد، دانشگاه علامه طباطبائی (نویسنده مسئول) ghasemi.a@hotmail.com

2. دانش آموخته کارشناسی ارشد اقتصاد، دانشگاه الزهراء sam.farzane@gmail.com

مقدمه

بررسی ساختار اقتصاد ایران، حاکی از وجود انحصار در برخی از بازارها است. با توجه به تأکید برنامه‌های سوم و چهارم توسعه و بند (ج) سیاست‌های کلی اصل ۴۴ قانون اساسی بر افزایش کارایی و رفاه اقتصادی از طریق افزایش رقابت پذیری و کاهش انحصار، شناخت میزان تمرکز و عوامل اقتصادی و نهادی مؤثر بر این تمرکز در صنعت بیمه، از اهمیت ویژه‌ای برخوردار است. تعیین عوامل مؤثر بر ساختار صنعت بیمه از این جهت اهمیت دارد که کارایی سیاست‌های مقررات‌زدایی، خصوصی‌سازی و... مستلزم وجود شرایط رقابتی و چه بسا مقررات تسهیل‌کننده رقابت است. بنابراین، بررسی و تعیین عوامل اثرگذار بر ساختار صنعت بیمه با هدف بهبود رقابت در این صنعت، ضرورت محسوب می‌شود.

بر اساس چشم انداز تدوین‌شده برای کشور در افق ۱۴۰۴، ایران باید در بین حداقل ۳۰ کشور آسیای غربی، حائز رتبه نخست از نظر علمی، فناوری و اقتصادی باشد. ترسیم چنین هدفی که از یک سو برای تلاش در جهت شکل‌دهی هم‌موتی منطقه‌ای و از سوی دیگر، تأمین رفاه و رضایت شهروندان است، مستلزم بهبود عملکرد بخش‌های مختلف اقتصادی از جمله صنعت بیمه با توجه به جایگاه آن در ایفای نقشی مؤثر در اقتصاد دانش محور است. تمرکز اصلی پژوهش بر کشورهای رقیب ایران در حوزه چشم انداز است، اما به دلیل فقدان اطلاعات و داده‌های مورد نیاز برای برخی از این کشورها، تعدادی از اعضای جدید اتحادیه اروپا نیز به نمونه مورد بررسی اضافه شدند. از گروه کشورهای حوزه چشم انداز ایران می‌توان به عربستان سعودی و ترکیه و از کشورهای اتحادیه اروپا بلغارستان، جمهوری چک، استونی، مجارستان، لهستان، رومانی، جمهوری اسلواکی و اسلونی اشاره نمود که در قلمرو زمانی ۲۰۰۲ تا ۲۰۱۰، بررسی شدند.

پیشینه تجربی و نظری تحقیق

تاکنون پژوهش‌های زیادی در کشورهای توسعه‌یافته و دیگر کشورها در ارتباط با تعیین ساختار صنعت بیمه صورت گرفته است. تعدادی از این پژوهش‌ها در سطح ملی بوده، ولی بیشتر آن‌ها منطقه یا مجموعه‌ای از کشورها را در بر می

گیرد. در رابطه با متغیرهای تأثیرگذار بر صنایع مختلف پژوهش‌های زیادی صورت گرفته است که به چند پژوهش در زمینه صنعت بانکداری و عوامل تأثیرگذار بر آن اشاره می‌شود؛ البته پژوهشی یافت نشد که به بررسی عوامل کلان اقتصادی و نهادی مؤثر بر ساختار صنعت بیمه پرداخته باشد. در ارتباط با پیشینه موضوع، چند مطالعه ارائه می‌شود:

۱. مارتین گریس و رابرت کلاین^۱ در مطالعه‌ای که در مرکز مدیریت ریسک و مطالعات بیمه‌ای آمریکا انجام شد، به تجزیه و تحلیل ساختار بیمه عمر در طول دوره ۱۹۹۷-۱۹۶۸ پرداختند. ابعاد مورد توجه در این پژوهش، شامل نحوه ورود و خروج بنگاهها از بازار است. در این مطالعه برای بررسی درجه تمرکز از مجموعه شاخصه‌ای سهم n بنگاه برتر (CR_{20}) ، (CR_4, CR_8, CR_{16}) و شاخص هرفیندال (HHI) استفاده شده است. نتایج حاکی از نزولی بودن درجه تمرکز صنعت بیمه آمریکا در دوره بررسی شده است.

۲. تسان و کاوئی^۲ در مقاله‌ای، از مجموعه‌ای از داده‌ها برای آزمون تمرکز در بیمه اموال و مسئولیت به وسیله خط بیمه در آمریکا استفاده کردند. نتایج این پژوهش نشان می‌دهد افزایش در تمرکز (به صورت درخور ملاحظه) بین سالهای ۱۹۸۹ تا ۱۹۹۵ برای بیشتر خطوط بیمه اموال و مسئولیت وجود داشته است.

۳. لیم و هابرمن^۳ در پژوهشی به بررسی متغیرهای کلان اقتصادی و تقاضای بیمه عمر در مالزی پرداخته‌اند. این مقاله به بررسی ارتباط متغیرهای کلان (توسعه اقتصادی، درآمد، تورم، نرخ بهره، قیمت، نرخ تولد، نرخ مرگ و میر، نرخ باروری و امید به آینده) و تقاضای بیمه عمر در مالزی می‌پردازد. یافته‌های این پژوهش نشان می‌دهد نرخ سپرده پس اندازها و قیمت بیمه، دو متغیر مهم و مرتبط با تقاضای بیمه عمر در مالزی هستند.

۴. بارس و دیگران^۴ در مقاله‌ای با عنوان «بازار و ویژگی‌های مالکیت صنعت بیمه آمریکا»، ساختار بازار بیمه کشور آمریکا را بررسی کردند. در این مطالعه، نتایج حاصل از سه شاخص HHI ، CR_4 و q -tobin با یکدیگر مقایسه شده است. نتایج این پژوهش حاکی از آن است که صنعت بیمه اموال و مسئولیت ایالات متحده قادر به اعمال قدرت انحصاری است.

1. Robert w. Klein & Martin F. Grace (1999)

2. Edward Nissan & Regina Caveny

3. CheeChee Lim & Steven Hoberman

4. James Barrese & Gene Lai & Nicos Scordis

فرانزیسکو گوانزالو^۱ در مطالعه‌ای بر روی ۲۶۲۲ بانک در ۶۹ کشور در دوره ۲۰۰۲-۱۹۹۶ در سال ۲۰۰۹، اثر کارایی و متغیرهای اقتصاد سیاسی را بر ساختار بازار بررسی کرده است. برای ساختار بازار شاخص نسبت تمرکز سه بانک برتر در نظر گرفته شده است. متغیرهای این تحقیق شامل ساختار بازار، متغیرهای نهادی (شاخص حکمرانی، حقوق مالکیت و ریسک کشوری) و متغیرهای کلان اقتصادی (نرخ تورم، رشد، رشد سپرده‌ها) است.

نتایج حاکی از آن است که کارایی اثر مثبت و معنی دار روی ساختار بازار دارد؛ ولی متغیرهای اقتصاد سیاسی اثر مستقیم بیشتری روی ساختار بازار دارد. متغیر نهادی حکمرانی اثر مثبت بر تمرکز دارد و این بیان‌کننده این است که در محیط‌هایی با کارایی بهتر، با افزایش کیفیت حکمرانی، نسبت تمرکز نیز افزایش پیدا می‌کند.

۵. جیکاب بیکر^۲ و دیگران در پژوهشی با عنوان «اثر ساختار بازار، ثبات و محیط نهادی روی رقابت در صنعت بانکداری» به بررسی اثر این متغیرها با استفاده از مشاهدات ۲۵۰۰ بانک دولتی و خصوصی در ۱۲۰ کشور در دوره زمانی ۱۹۹۵-۲۰۰۴ پرداخته‌اند. متغیرهای توضیحی مدل استفاده‌شده در این مطالعه، نسبت تمرکز، شاخص هرفیندال-هیرشمن، مالکیت خارجی بانک‌ها، موانع ورود، محدودیت‌های فعالیتها، متغیرهای نهادی شامل حقوق مالکیت، آزادی اقتصادی، آزادی بانکداری، محدودیت روی سرمایه‌گذاری خارجی و متغیرهای کلان اقتصادی شامل سرانه، رشد واقعی (جانشین اثر سیکل تجاری) و نرخ تورم است. نتایج حاکی از آن است چارچوب نهادی، عامل تعیین‌کننده اصلی رقابت است.

فاطمه عبدالشاهی در سال ۱۳۹۰ در پایان‌نامه خود به بررسی تأثیر متغیرهای کلان اقتصادی و نهادی بر کارایی صنعت بانکداری پرداخته است. در این مطالعه ساختار بانکی ایران و تعدادی از کشورهای حوزه چشم‌انداز ایران طی سالهای ۲۰۰۲-۲۰۰۹ بررسی شده است. براساس نتایج مدل، کیفیت حکمرانی در دوره بررسی‌شده بر شاخص‌های ساختاری صنعت تأثیر منفی و معنی‌داری و بر کارایی تأثیر مثبت داشته است. آزادی اقتصادی نیز تأثیر مثبت و معنی‌داری بر تمرکز و کارایی داشته است. عامل آزادی مالی براساس نتایج، دارای تأثیر منفی بر شاخص‌های تمرکز است.

1. Francisco Gonzalez

2. Jakob A. Bikker

پیشینه نظری تحقیق

«رقابت» و «انحصار» از مفاهیم تبیین‌کننده ساختار بازار هستند و رقابت به‌عنوان دنیای ایده آل اقتصاددانان و شرط بهینه تخصیص منابع در اقتصاد شناخته می‌شود. از زمان نخستین اقتصاددانان کلاسیک تاکنون، در متون مختلف اقتصادی، تفسیرهای متفاوتی از رقابت ارائه شده است که به برخی از آن‌ها اشاره می‌شود: - مکتب کلاسیکها (با تأکید بر عقاید آدام اسمیت): رقابت از نظر آدام اسمیت فعالیت و حرکتی است که فقط در وضعیت‌های نبود تعادل پدید می‌آید؛ یعنی هنگامی که برابری عرضه و تقاضا به هم می‌خورد (رنانی، ۱۳۷۶). براساس نظر اسمیت، دولت نباید در بازار دخالت کند. در این صورت افراد براساس منافع خصوصی خود عمل خواهند کرد و دستی نامرئی^۱ این فعالیتها را هماهنگ می‌کند. در نتیجه، منافع جامعه تأمین خواهد شد.

- مکتب نئوکلاسیکها: از اواخر قرن نوزدهم با ظهور اقتصاددانان نئوکلاسیک رقابت به طرز دیگری تفسیر شد. آن‌ها به رقابت به‌عنوان مفهوم تعادلی نگاه می‌کردند. از دیدگاه نئوکلاسیک، رقابت هنگامی معنا می‌یافت که تعداد زیادی بنگاه همگی کالای یکسانی را تولید کنند و اطلاعات و تحرک کامل در بازار وجود داشته باشد. همچنین این بنگاه‌ها در برابر بازار آنقدر کوچک بودند که هیچ واحدی به‌طور منفرد نمی‌توانست تأثیری بر قیمت بگذارد (تفضلی، ۱۳۷۲).

- رقابت شومپتری: به نظر شومپتر، تحول مداوم در محصولات و روشهای تولیدی، ذات خود سرمایه‌داری رقابتی است و مفهوم رقابت کامل نمی‌تواند این فرایند را توضیح دهد. به نظر وی، رقابت واقعی میان بنگاههای کوچکی که تولیدکننده کالای همگنی هستند، در نمی‌گیرد؛ بلکه میان بنگاههای نوآور و دیگر بنگاهها رخ می‌دهد (شومپتر، ۱۳۷۵). وی معتقد بود در وضعیت رقابت کامل، رقابت واقعی محقق نمی‌شود؛ بلکه با به‌هم‌خوردن این شرایط، تازه رقابت واقعی به‌صورت تخریب خلاق آغاز می‌شود.

براساس نظر شومپتر، ابتدا ابداعی صورت می‌گیرد (خلاقیت) و انحصار گذرا را شکل می‌دهد و سودهای انحصاری به ارمغان می‌آورد؛ آنگاه این ابداع پخش می‌شود و سپس در معرض ابداعات جدید قرار می‌گیرد که سودهای انحصاری آن را از بین می‌برد (تخریب) و این جریان همچنان ادامه می‌یابد (رقابت دینامیک) (رنانی، ۱۳۷۶).

- نظریه های جدید: غیر واقعی بودن فروض رقابت کامل امری است که بسیاری از اقتصاددانان به آن اعتراف کرده اند (رنانی، ۱۳۷۶). از آن جمله می توان به اقتصاددانان مکتب اتریش اشاره نمود. این مکتب به طور اصولی با طرح دیدگاه های کارل منگر^۱ و هایک^۲ (۱۹۰۰) شکل گرفت. از منتقدان جدی «رقابت نئوکلاسیک ها» هایک است. وی معتقد است موضوع مورد بحث نظریه رقابت کامل، ربط چندانی به رقابت ندارد و حتی اگر وضعیت مفروض رقابت کامل واقعاً موجود باشد، نه تنها تمام فعالیت هایی که رقابت کردن بر آنها دلالت دارد، بی معنای شود، بلکه احراز این وضعیت چنین فعالیت هایی را عملاً غیر ممکن می سازد (غنی نژاد، ۱۳۷۶).

در ادبیات اقتصادی، یک بنگاه زمانی از قدرت انحصاری برخوردار است که بتواند قیمت داده یا ستاده مشخصی را در بازار مربوطه کنترل کند. در اینجا دو دیدگاه مختلف راجع به عوامل مؤثر بر قدرت انحصاری مطرح می شود.

- مکتب ساختارگرایی: از نظر دیدگاه مکتب «ساختارگرایی» ساختار بعضی از بازارها به نحوی است که امکان بروز انحصار را فراهم می سازد. این تلقی از بازار به نظریه «انحصار طبیعی»^۳ نیز موسوم است. طرفداران این نظریه برای جلوگیری از انحصار و ارتقای رقابت، دخالت دولت را توجیه می کنند و قوانین ضد انحصار و آژانسهای ضد تراست در این دیدگاه ریشه دارند.

- مکتب شیکاگو: دیدگاه دوم به «مکتب شیکاگو» تعلق دارد. طرفداران مکتب شیکاگو معتقدند انحصار پدیده ای تادر و گذرا است و بروز انحصار به عوامل ساختاری مربوط نیست، بلکه عملکرد و کارایی برتر، عامل تسلط بنگاهها در بازار است. طرفداران مکتب شیکاگو معتقدند در صورت بروز انحصار، نیاز به دخالت دولت نیست و منافع انحصار بیشتر از هزینه های آن است. علاوه بر این، هر انحصاری طی زمان، جای خود را به رقابت می دهد (عبدالشاهی، ۱۳۹۰).

علاوه بر تقسیم بندی فوق، از علت بروز انحصار عده ای از محققان دو دسته علت برای بروز انحصار قائل هستند: علت خوب و علت بد. علت خوب به اقداماتی همچون تحقیق و توسعه، ابداع و نوآوری، تلاش برای کاهش هزینه ها و افزایش کارایی اشاره دارد. علت بد به رفتارهای ضد رقابتی و انحصارگری اشاره دارد.

1. Carl Manger

2. Hayek

3. Natural monopoly

با توجه به موارد فوق می‌توان گفت هر بازار دربرگیرنده سه دسته از متغیرها است: متغیرهای ساختاری، متغیرهای رفتاری و متغیرهای عملکردی. همچنین بسته به ماهیت و نحوه ارتباط این عناصر با یکدیگر، شکل و نوع بازار مشخص می‌شود. متغیرهای ساختاری به نحوه ارتباط اجزای بازار یا یکدیگر اشاره دارند. نحوه ارتباط اجزای بازار، ماهیت رقابت یا انحصار در بازار را مشخص می‌کند. متغیرهای رفتاری نیز به الگوی رفتاری بنگاهها به تطبیق با شرایط بازار مربوط می‌شوند. متغیرهای عملکردی، نتیجه و حاصل کار و کوشش بنگاه و کل بازار را اندازه‌گیری می‌کنند. برای بررسی ساختار بازار، از شاخص‌های مختلفی از جمله تمرکز، شرایط ورود و درجه تفاوت کالا استفاده می‌شود. با توجه به زمینه تحقیق به مبحث تمرکز پرداخته می‌شود:

تمرکز بازار یکی از خصوصیات سازمانی بازار است که به کمک آن ماهیت قیمت‌گذاری و درجه رقابت یا انحصاری بودن بازار را مشخص می‌نماید. نظریه‌های اقتصادی و بسیاری از کارهای تجربی مؤید آن است که رقابت در بازار به‌شدت از درجه تمرکز بازار متأثر است (کاشی، ۱۳۷۷). از این رو، سنجش درجه تمرکز هر بازار می‌تواند معرف قدرت انحصاری و انحراف از وضعیت رقابت و سرانجام، زیان جامعه باشد. تمرکز بازار یا به‌طور دقیق‌تر، در جهت مرکز فروشندگان در یک بازار، نقش مهمی در تعریف رفتار بنگاه در بازار دارد.

مقصود از تمرکز بازار این است که هر صنعت یا بازار به‌وسیله تعداد کمی از تولیدکنندگانی که به‌طور اختصاصی یا در مقیاس بزرگ علمی اداره می‌شود و دو متغیر تعداد بنگاهها در یک صنعت و توزیع نسبی اندازه آنها^۱ برای چنین موقعیتی اندازه‌گیری می‌شوند. شاید بتوان گفت تمرکز بیشتر، سبب رفتار انحصاری بیشتر و تمرکز کمتر، سبب رفتار رقابتی‌تر می‌شود.^۲

برای برآورد اندازه تمرکز و سهم بنگاههای مختلف از بازار می‌توان از شاخص‌های مختلفی استفاده کرد؛ مانند: معکوس تعداد بنگاههای صنعت (بازار)، نسبت تمرکز n بنگاه برتر، شاخص هرfindال-هیرشمن، شاخص هانا و کای، شاخص آنتروپی، شاخص U دیوس، ضریب جینی و... در این مطالعه از شاخص تمرکز به‌منظور ارزیابی درجه تمرکز در صنعت بیمه برای هر سال در کشورهای منتخب استفاده شده است.

1. Barth Wal,R.R., (1998)

2. International encyclopedia of social science (1968)

نسبت تمرکز (سهام بنگاه برتر): معیار نسبت تمرکز، متداولترین و ساده‌ترین شاخص اندازه‌گیری تمرکز است. این شاخص نشان‌دهنده سهم بازاری بنگاه‌های بزرگ و پیشرو در صنعت است. این روش به دلیل نیازهای اطلاعاتی محدود بیشتر متداول است و در مطالعات تجربی از این شاخص استفاده می‌شود. این شاخص از رابطه زیر به دست می‌آید:

$$CR_k = \sum_{i=1}^k \frac{x_i}{X} = \sum_{i=1}^k S_i$$

که در آن:

S_i : شاخص تمرکز بنگاه

CR_k : سهم بنگاه ام

X_1 : متغیر مورد نظر (تولید، فروش، ارزش افزوده، دارایی و اشتغال) بنگاه ام

X : اندازه کل متغیر مورد نظر در صنعت.

میزان اختیاری است و معمولاً چهار یا هشت بنگاه اول (بزرگ) هر صنعت مورد مطالعه قرار می‌گیرد.

هرچه درجه تمرکز بیشتر باشد، بازار به انحصار کامل و هرچه درجه تمرکز کمتر باشد، بازار به رقابت کامل نزدیک‌تر است. نسبت تمرکز چهار بنگاه برتر بیش از ۶۰ درصد، بیان‌کننده بازار کاملاً متمرکز و تحت تسلط چند بنگاه است که به حالت انحصار چندجانبه موسوم است. نسبت تمرکز کمتر از ۴۰ درصد را نیز می‌توان تا حدودی به‌عنوان بازار رقابتی به حساب آورد.

عوامل مؤثر بر ساختار بازار (رقابت): شواهد حکایت از آن دارد که تأثیر بعضی عوامل بر ساختار بازار تعیین‌کننده و مهم است. مطالعات تجربی و طرف‌داران دو مکتب ساختارگرایی و مکتب شیکاگو این برداشت را تأیید می‌کنند که دسته‌ای از عوامل وجود دارد که بر ساختار بازار (رقابت) اثر می‌گذارد:

عوامل نهادی^۱

نهادهای حکومتی چارچوب فعالیت‌های اقتصادی را در داخل هر کشور ایجاد می‌کنند. نهادهای خوب محیطی را ایجاد می‌کنند که فعالیت‌های اقتصادی، سرمایه‌گذاری و رشد و توسعه را تشویق می‌کند و نهادهای بد، به رکود اقتصادی

منجر می‌شود. در سالهای اخیر، شاخصهای متعددی برای عملکرد نهادها در دسترس قرار گرفته و در مطالعات تجربی استفاده شده است (جعفری صمیمی، ۱۳۸۳) که در زیر به آنها اشاره می‌شود:

الف. کیفیت حکمرانی

یکی از متغیرهای اصلی معرف کیفیت نهادی، متغیر کیفیت حکمرانی است. در واقع، حکمرانی خوب مفهوم بسیار گسترده‌ای را در بر می‌گیرد که محصول مشارکت سه نهاد دولت، جامعه مدنی و بخش خصوصی است که هر سه آنها برای توسعه انسانی پایدار ضروری هستند. اولین مرجع معتبری که در این زمینه مباحثی را مطرح کرد، بانک جهانی است که در گزارشی در سال ۱۹۸۹ آن را به‌عنوان «ارائه خدمات عمومی کارآمد، نظام قضایی قابل اعتماد و نظام اداری پاسخ‌گو» تعریف کرده است (استو، ۱۹۹۲).

کافمن و دیگران^۱ نیز حکمرانی را سنتها و نهادهایی تعریف کرده‌اند که متصدیان حکومتی در هر کشور مطابق آنها عمل می‌کنند. آنها شاخصهای متفاوت و متعدد استفاده‌شده و برآوردشده در مؤسسات مختلف را درخصوص حکمرانی، در شش گروه اظهارنظر و پاسخگویی^۲، ثبات سیاسی^۳، کارآمدی دولت^۴، کیفیت قوانین و مقررات^۵، میزان حاکمیت قانون^۶، کنترل فساد^۷ و در مقیاس ۲/۵-الی ۲/۵+ طبقه‌بندی کرده‌اند.

ب. شاخص آزادی اقتصادی

یکی دیگر از شاخصهای مهم برای کیفیت نهادهای اقتصادی در هر جامعه، آزادی اقتصادی است. در این بخش از تحقیق، مفهوم آزادی اقتصادی از دیدگاه بنیاد هریتیج بررسی شده است:

- شاخصهای آزادی اقتصادی بنیاد هریتیج^۸: شاخص اقتصادی هریتیج از حدود ۵۰ متغیر مستقل اقتصادی محاسبه و ارائه می‌شود که در ده شاخص دسته‌بندی

1. Daniel Kaufmann, Aartkraay, Massimo mastruzzi, the world bank
2. Voice and accountability
3. Political stability
4. Government effectiveness
5. Regulayory burden
6. Rule of law
7. Control of corruption
8. The Heritage foundation economic freedom index (2008)

شده‌اند. در این شاخص، آزادی اقتصادی هر ده عامل به‌طور یکسان وزن داده می‌شوند تا شاخص کلی به سمت یک عامل یا سیاست خاص جهت‌گیری نداشته باشد. هر یک از این ده نوع آزادی در مقیاس صفر تا ۱۰۰ نمایانگر محیط یا مجموعه‌ای از سیاستها است که بیشترین رساننده آزادی اقتصادی است. مقیاس رتبه بندی به‌صورت پیوسته است. ده معیار آزادی اقتصادی شامل متغیرهای زیر است: آزادی شغلی، آزادی تجاری، آزادی مالیاتی، اندازه دولت، آزادی پولی، آزادی سرمایه‌گذاری، آزادی مالی، حقوق مالکیت، کنترل فساد و آزادی نیروی کار.

داده های پژوهش

نمونه آماری استفاده‌شده در این پژوهش شامل ایران، ترکیه و عربستان (دو کشور از کشورهای پیشرو در حوزه چشم انداز جمهوری اسلامی ایران) و تعدادی کشور منتخب از اتحادیه اروپا شامل بلغارستان، جمهوری چک، استونی، مجارستان، لهستان، رومانی، جمهوری اسلواکی و اسلونی در دوره زمانی ۲۰۰۲ تا سال ۲۰۱۰ است. منابع آماری مربوط به متغیرهای بررسی‌شده در این مطالعه در جدول ۱ آورده شده است.

جدول ۱. متغیرهای بررسی‌شده در تحقیق و منبع اطلاعاتی آنها

شاخص حکمرانی	بانک جهانی
شاخص آزادی اقتصادی	بنیاد هریتیج
سرنانه	بانک جهانی
رشد	بانک جهانی

برآورد الگو و تحلیل نتایج

برای برآزش الگو از رهیافت داه‌های ترکیبی (پانل دیتا) استفاده می‌شود. مدل تصریح‌شده ساختار صنعت بیمه برای متغیر نسبت تمرکز به‌صورت زیر خواهد بود:

$$CR_4 = F(\text{voic}, \text{poli}, \text{regu}, \text{gov}, \text{rol}, \text{cont}, \text{ief}, \text{gdp}, \text{lgpc})$$

CR_4 : نسبت تمرکز چهار بنگاه برتر

Voice: حق اظهارنظر و پاسخگویی

Poli: ثبات سیاسی

Regu: کیفیت قانون و مقررات

Gov: کارایی دولت

Rol: میزان حاکمیت قانون

Cont: کنترل فساد

gdp: رشد واقعی

lef: شاخص آزادی اقتصادی بنیاد هریتیج

Lgpc: لگاریتم طبیعی سرانه به قیمت ۲۰۰۰.

در این مطالعه، ابتدا دو الگوی جداگانه با توجه به هم‌بستگی‌های محاسبه‌شده بین اجزای شاخص حکمرانی معرفی می‌شود که در هر یک، اثر سه شاخص که هم‌بستگی فراوانی با یکدیگر ندارند، بر شاخص نسبت تمرکز بررسی می‌شود. در اولین الگو، حق اظهار نظر و پاسخگویی، ثبات سیاسی و کیفیت قوانین و مقررات به‌عنوان متغیرهای توضیحی معرفی می‌شوند. در الگوی دوم، اثربخشی دولت، حاکمیت قانون و کنترل فساد به‌عنوان متغیرهای توضیحی معرفی می‌شوند.

آزمون اول: آزمون معنی دار بودن اثر مقطع در الگوی اول به‌منظور حصول اطمینان از معنی دار بودن اثرهای گروه کشورهای عضو نمونه از آزمون استفاده می‌شود. مقدار P-value، آماره محاسبه‌شده برابر ۰٫۰۰۰ و نشان‌دهنده رد فرضیه است. بنابراین، می‌توان از روش پانل برای برآورد استفاده کرد.

آزمون دوم: آزمون انتخاب بین اثرهای ثابت یا اثرهای تصادفی در الگوی اول همانطور که گفته شد، بدین منظور از آماره هاسمن استفاده می‌شود. P-value این آماره برابر ۰٫۰۰۱ و نشان‌دهنده رد فرضیه است. بنابراین، اثرهای تصادفی تأیید نمی‌شود و باید برای برآورد از روش اثرهای ثابت استفاده شود. متغیر وابسته در این الگو، نسبت تمرکز چهار بنگاه است.

جدول ۲. نتایج تخمین الگوی اول

متغیرهای توضیحی	مقدار آماره t	ضرایب
Voice	۴/۵۵*	۵۸/۹۴۶
Poli	-۰/۲۳	-۱/۲۴۳
Regu	-۲/۱۹*	-۱۸۷۷'
آزمون f لیمر		۲۸/۴۱*
آزمون هاسمن		۱۵/۹۴*

علامت * دال بر معنی دار بودن ضرایب با احتمال ۵٪ است

منبع: محاسبات تحقیق

آزمون اول: آزمون معنی دار بودن اثرهای مقطع در الگوی دوم مقدار P-value، آماره محاسبه شده برابر ۰,۰۰۰ و نشان دهنده رد فرضیه است. بنابراین، می توان از روش پانل برای برآورد استفاده کرد. آزمون دوم: آزمون انتخاب بین اثرهای ثابت یا اثرهای تصادفی در الگوی دوم همانطور که گفته شد، بدین منظور از آماره هاسمن استفاده می شود. P-value این آماره برابر ۰,۴۵۴ است و نشان می دهد فرضیه قبول می شود. بنابراین، اثرات تصادفی تأیید می شود و باید برای برآورد از روش اثرهای تصادفی استفاده کرد.

جدول ۳. نتایج تخمین الگوی دوم

متغیرهای توضیحی	مقدار آماره t	ضرایب
Gover	۰,۸۸	۱۰/۱۶۵
Rol	-۲,۹۸*	-۳۲/۶۰۴
Cont	۴/۴۶*	۳۵/۲۳۳
علامت * دال بر معنی دار بودن ضرایب در سطح ۵٪ است		

منبع: محاسبات تحقیق

نتایج حاصل از تخمین ضرایب مدل رگرسیونی تمرکز در بردارنده ی اجزای شاخص حکمرانی برای بررسی اثر اجزای این شاخص بر نسبت تمرکز در نمونه مورد بررسی در این پژوهش، نشان دهنده اثرهای منفی سطوح تنها سه شاخص کیفیت قوانین و مقررات، میزان حاکمیت قانون و ثبات سیاسی بر نسبت تمرکز است. البته دو شاخص اول معنای آماری بسیاری دارند؛ ولی شاخص سوم معنی آماری ندارد. همچنین دو سطح دیگر بر تمرکز اثر مثبت داشته اند و یک سطح دیگر هم بی معنی است. در واقع، هرچه در کشوری کیفیت قوانین و مقررات بهتر باشد و حاکمیت قانون در سطح بالاتری باشد، رقابت در صنعت بیمه آن کشور بیشتر است. بنابراین، همه اجزای شاخص حکمرانی لزوماً اثرهای مشابهی بر تمرکز در نمونه مورد مطالعه نداشته اند.

الگوی سوم، تأثیر آزادی اقتصادی را بر نسبت تمرکز بررسی می کند. آزمون اول: آزمون معنی دار بودن اثرات مقطع در الگوی سوم

مقدار P-value، آماره محاسبه شده برابر ۰,۰۰۰ و نشان دهنده رد فرضیه است. بنابراین، می توان از روش پانل برای برآورد استفاده کرد. آزمون دوم: آزمون انتخاب بین اثرهای ثابت یا اثرهای تصادفی در الگوی سوم همانطور که گفته شد، بدین منظور از آماره هاسمن استفاده می شود. P-value این آماره برابر ۰,۰۰۰ است و نشان می دهد فرضیه رد می شود. بنابراین، اثرهای تصادفی تأیید نمی شود و باید برای برآورد از روش اثرهای ثابت استفاده شود.

جدول ۴: نتایج تخمین الگوی سوم

متغیر توضیحی	آماره t	ضریب
lef	-۱/۷۸**	-۰/۶۲۱۸
آزمون f لیمر	۲۸/۷۳*	
آزمون هاسمن	۱۰۲/۹۲*	
علامت * دال بر معنی دار بودن ضرایب در سطح ۵٪ است		
علامت ** دال بر معنی دار بودن ضریب در سطح ۱۰٪ است		

منبع: محاسبات تحقیق

نتیجه حاکی از آن است که آزادی اقتصادی رابطه منفی با تمرکز دارد که البته معنای آماری کمی دارد. این رابطه منفی بیان کننده آن است که سطوح بالاتر آزادی اقتصادی در هر کشور، به کاهش انحصار در صنعت بیمه آن کشور منجر می شود.

در الگوی چهارم، تأثیر متغیرهای کلان اقتصادی بر تمرکز بررسی شده است. آزمون اول: آزمون معنی دار بودن اثرهای مقطع در الگوی چهارم مقدار P-value، آماره محاسبه شده برابر ۰,۰۰۰ و نشان دهنده رد فرضیه است. بنابراین، می توان از روش پانل برای برآورد استفاده کرد. آزمون دوم: آزمون انتخاب بین اثرهای ثابت یا اثرهای تصادفی در الگوی چهارم همانطور که گفته شد، بدین منظور از آماره هاسمن استفاده میشود. P-value این آماره برابر ۰,۰۰۰ است و نشان می دهد فرضیه رد می شود. بنابراین، اثرهای تصادفی تأیید نمی شود و باید برای برآورد از روش اثرهای ثابت استفاده شود.

جدول ۵. نتایج تخمین الگوی چهارم

متغیرهای توضیحی	آماره t	ضریب
رشد GDP	۱۹۴***	۰/۲۶۶۴
لگاریتم طبیعی GPC	-۷/۷۱*	-۴۸۷۸۷
آزمون f لیمر	۹۴/۰۹*	
آزمون هاسمن	۸۵۲/۵۱*	
علامت * دال بر معنی دار بودن ضریب در سطح ۵٪ است		
علامت ** دال بر معنی دار بودن ضریب در سطح ۱۰٪ است		

منبع: محاسبات تحقیق

نتایج حاکی از آن است که رشد GDP تأثیر مثبت و معنی‌داری بر تمرکز دارد. به علاوه، لگاریتم طبیعی سرانه که شاخص توسعه نهادی در نظر گرفته شده است، دارای اثر منفی بر نسبت تمرکز و از نظر آماری معنی‌دار است. این موضوع بیان‌کننده آن است که کشورهایی که تروتمندتر هستند، نسبت تمرکز کمتری دارند.

جمع‌بندی و نتیجه‌گیری

این تحقیق در پی پاسخ به این سؤال بود که آیا عوامل نهادی و کلان اقتصادی نقشی در افزایش رقابت در صنعت بیمه ایفا کرده است؟ برای این منظور، به بررسی اثر این عوامل بر ساختار صنعت بیمه ایران و کشورهای منتخب پرداخته شده است. بر اساس نتایج، اثر عوامل مختلف به شرح زیر است:

۱. کیفیت حکمرانی: نتایج حاصل از تخمین ضرایب مدل رگرسیونی تمرکز، دربردارنده اجزای شاخص حکمرانی برای بررسی اثرهای اجزای این شاخص بر نسبت تمرکز در نمونه مورد بررسی در این پژوهش، نشان‌دهنده اثرهای منفی سطوح تنها سه شاخص کیفیت قوانین و مقررات، میزان حاکمیت قانون و ثبات سیاسی بر نسبت تمرکز است. البته دو شاخص اول معنای آماری فراوانی دارند؛ ولی شاخص سوم از نظر آماری معنی‌دار نیست. دو سطح کنترل فساد و حق اظهارنظر و پاسخ‌گویی، اثرهای مثبت بر تمرکز

داشته‌اند و سطح کارایی دولت هم بی‌معنی است. بنابراین، همه اجزای شاخص حکمرانی، لزوماً اثر مشابهی بر تمرکز در نمونه مورد مطالعه نداشته‌اند. حاکمیت قانون تنها قواعد و مقرراتی نیست که قانون وضع می‌کند، بلکه تضمینی است بر آزادی، حقوق بشر و رفتاری یکسان با شهروندان در برابر قانون (واتسون، ۲۰۰۳). نتایج الگو نشان می‌دهد هرچه در کشوری کیفیت قوانین و مقررات بیشتر باشد و حاکمیت قانون در سطح برتری باشد، تمرکز کمتر است و رقابت در صنعت بیمه آن کشور بیشتر است.

فساد به مقامات رسمی اجازه می‌دهد به‌طور مخفیانه، و سلیقه‌ای منافع خصوصی کسب کنند. بنابراین، می‌دانند هرچه انعطاف‌ناپذیری بیشتری را تحمیل کنند، فرصت بیشتری برای کسب رشوه دارند. بدین ترتیب، کارگزاران دولتی نه تنها به ایفای نقش مورد انتظار یعنی رفع نواقص بازار نمی‌پردازند، بلکه نواقص بیشتری در بازارها ایجاد خواهند کرد (آکای، ۲۰۰۵).^۱ در واقع، با افزایش کنترل فساد در کشورهای مورد مطالعه، ورود بنگاههای جدید به صنعت سخت‌تر شده و تمرکز کاهش یافته است.

۲. آزادی اقتصادی: نتیجه تخمین الگو حاکی از آن است که آزادی اقتصادی رابطه منفی با تمرکز دارد که البته در سطح پایین آماری معنی دار است. آزادی اقتصادی نیازمند آن است که دولتها از بسیاری از فعالیت‌های تصدیگری در حوزه‌های اقتصادی خودداری کنند. آنها باید از اقداماتی که سبب دخالت در انتخابها، مبادلات داوطلبانه و آزادی ورود و رقابت در بازارها است، خودداری کنند. رابطه منفی آزادی اقتصادی با تمرکز بیان‌کننده آن است که سطوح بالاتر آزادی اقتصادی در هر کشور، به کاهش انحصار در صنعت بیمه آن کشور منجر می‌شود.

۳. لگاریتم طبیعی تولید ناخالص داخلی سرانه: لگاریتم طبیعی سرانه که شاخص توسعه نهادی در نظر گرفته شده است، دارای اثر منفی بر نسبت تمرکز و از نظر آماری معنی دار است. این موضوع بیان‌کننده آن است که کشورهای ثروتمندتر، تمرکز کمتری دارند و رقابت در صنعت بیمه آنها بیشتر است.

۴. رشد: رشد تولید ناخالص داخلی طبق نتایج تخمین الگو تأثیر مثبت بر

تمرکز دارد. وجود این رابطه مثبت در کشورهای مورد مطالعه، حاکی از نبود بستر مناسب برای افزایش رقابت هنگام افزایش رشد اقتصادی است. در واقع، رشد اقتصادی در این نمونه‌ها به جای افزایش تعداد بنگاههای فعال و به دنبال آن، افزایش رقابت در صنعت بیمه، باعث شده است سهام بنگاههای برتر و نسبت تمرکز افزایش یابد.

خلاصه، نتیجه‌گیری و پیشنهادها

عوامل متعددی بر ساختار صنعت بیمه تأثیر گذارند؛ اما این مقاله به بررسی تأثیر عوامل کلان اقتصادی و نهادی بر ساختار صنعت بیمه محدود می‌شود. با توجه به یافته‌های تحقیق که در بخش قبلی بدان اشاره شد، پیشنهادهای زیر ارائه می‌شود:

۱. نتایج حاصل از تحقیق حاکی از نقش مثبت و معنی دار افزایش درآمد سرانه بر افزایش رقابت در صنعت بیمه با توجه به نمونه انتخابی است. افزایش درآمد سرانه در کنار توجه به سایر متغیرهای نهادی، بهبود رقابت پذیری صنعت بیمه را در پی دارد.

۲. با توجه به تأثیر کیفیت قوانین و مقررات، حاکمیت قانون و آزادی اقتصادی بر رقابت پذیری صنعت بیمه، توجه به سیاستهای زیر توصیه می‌گردد:

- ۱،۲. کاهش مراحل بروکراتیک و فرایندهای اعطای مجوز تأسیس بیمه؛
- ۲،۲. اعطای تسهیلات به متقاضیان تأسیس بیمه برای کاهش هزینه فرصت سرمایه اولیه ورود به صنعت و کاهش موارد ورود به بازار؛
- ۳،۲. کاهش دخالت دولت در بازار بیمه، هم‌زمان با افزایش رقابت پذیری در این صنعت. افزایش دخالت دولت، عرصه را برای فعالیت بخش خصوصی در این صنعت تنگ می‌کند و با افزایش انحصار در این بخش، فضا را برای افزایش قیمت برای شرکتهای بیمه‌ای فراهم می‌کند. این خود عاملی برای دخالت دولت در نرخ گذاری دستوری و کنترل قیمت شدید است؛
- ۴،۲. بهبود محیط کسب و کار، افزایش آزادی سرمایه گذاری و ایجاد زمینه مساعد برای فعالیت شرکتهای بین المللی بیمه در کشور؛
- ۵،۲. کاهش فساد و افزایش شفافیت مالی، زمینه را برای تجهیز مطلوب سرمایه در بخش بیمه‌ای کشور فراهم می‌کند.

فهرست منابع

- تفضلی، فریدون (۱۳۷۲)، *تاریخ عقاید اقتصادی*، تهران: نی.
- جعفری صمیمی، احمد؛ آذرمنده، حمید (۱۳۸۳)، *بررسی تأثیر متغیرهای نهادی بر رشد اقتصادی در کشورهای جهان (با تأکید بر اقتصاد ایران)*.
- جلالی لواسانی، احسان (۱۳۸۴)، «بررسی تأثیر متغیرهای کلان اقتصادی بر تقاضای بیمه‌های اشخاص»، *فصلنامه صنعت بیمه* ۳: ۱۱۷-۱۵۸.
- خداداد کاشی، فرهاد (۱۳۶۸)، «تحلیل قدرت انحصاری و مقایسه نظری آن در دو بازار منابع قابل احیا و غیرقابل احیا»، *پایان نامه کارشناسی ارشد دانشگاه تهران*.
- خداداد کاشی، فرهاد (۱۳۷۹)، «انحصار، رقابت و تمرکز در بازارهای صنعتی ایران (۷۳-۱۳۶۷)»، *فصلنامه پژوهش‌نامه بازرگانی* (۱۵): ۸۳-۱۱۶.
- دادگر، یدالله (۱۳۸۳)، *تاریخ تحولات اندیشه اقتصادی*، چاپ اول، قم: انتشارات دانشگاه مفید.
- ونانی، محسن (۱۳۸۲)، «نقش دولت در اصلاحات نهادی از طریق قانونگذاری»، *فصلنامه مجلس و راهبرد*، ۳۹: ۱۳.
- ونانی، محسن (۱۳۷۶)، *بازار یا نابازار*، انتشارات سازمان مدیریت و برنامه ریزی کشور.
- شفیعی، افسانه؛ پژوهان، جمشید (۱۳۸۷)، «تحلیل ساختار در صنعت بانکداری ایران: کاربرد تجربی شاخص U دیوس»، *فصلنامه اقتصاد مقداری*، دوره ۵، شماره ۱۰۵: ۸۱.
- شومیتز، جوزف (۱۳۷۵)، *تاریخ تحلیل اقتصادی*، مترجم: فریدون فاطمی، تهران: مرکز.
- شومیتز، جوزف (۱۳۷۵)، *کاپیتالیسم، سوسیالیسم و دموکراسی*، مترجم: حسن منصور، تهران: مرکز.
- صالحی، حسین (۱۳۷۶)، «رقابت، انحصار و تمرکز در صنایع ایران»، *مجله برنامه و بودجه* شماره ۳۴ و ۳۵.
- عبدالشاهی، فاطمه (۱۳۹۰)، «بررسی تأثیر متغیرهای کلان اقتصادی و نهادی بر کارایی بانکداری»، *پایان‌نامه کارشناسی ارشد، دانشکده اقتصاد، دانشگاه علامه طباطبائی*.

غنی‌نژاد، موسی (۱۳۷۶)، معرفت‌شناسی علم اقتصاد، تهران: مؤسسه عالی پژوهش در برنامه‌ریزی و توسعه.

فیوضی، اختیاری نسیم (۱۳۸۴)، «اندازه‌گیری درجه تمرکز در صنعت بیمه کشور (بیمه‌های بازرگانی) و بررسی هزینه‌های رفاهی ناشی از آن»، پایان‌نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه آزاد اسلامی واحد علوم تحقیقات.

الحکمرانی خوب و امکان‌سنجی آن در ایران» (۱۳۸۴)، مؤسسه آموزش و پژوهش مدیریت و برنامه‌ریزی تهران.

نورث داگلاس. سی (۱۳۷۷)، نهادها و تغییرات نهادی و عملکرد اقتصاد، مترجم: حمیدرضا معینی، تهران: انتشارات مرکز مدارک اقتصادی-اجتماعی، سازمان برنامه و بودجه.

Akai, Nobuo (2005), "Short-run and Long-run Effects of Corruption on Economic Growth: Evidence from State-Level Cross-Section Data for the United States", The paper presented at the Bi-Annual Meeting of the Japanese Economic Association (at Kyōto Sangyō University, 4-5 June 2005).

Bikker, J.A., Spierdijk, L. & Finnie, P (2007). "Market Structure, Contestability and Institutional Environment: the Determinants of Banking Competition". DNB Working Paper 156.

Bikker, J.A., Jauraspierdijk and paul Fannie (2007). »The impact of

- market structure , contestability and institutional environment on banking competition*«. Discussion paper series, 07-29.
- CheeCheeLim & Steven Hoberman (2004). "Macroeconomic Variables and the demand for life insurance in Malaysia" Faculty of actuarial science and statistics, City University(London).
- Economic Freedom of the World* 2009: 2011 Annual Report.
- Nissan Edward & Regina Caveny(2000). "concentration in the property and liability insurance market by line of insurance" . *Journal of Actuarial Practice*, vol 8,2000
- Nissan Edward & Regina Caveny (2005). "Aggregate Concentration in corporate America: The case of the Fortune 500". *International journal of applied economics*.
- Gonzalez, Francisco (2009). "Determinants of bank market structure: efficiency and political economy variables". *Journal of money, Credit and Banking* 4: 735-754.
- Barrese James & Gene Lai & Nicos Scordis (2007). " Ownership concentration and Governance in the U.S. insurance industry " . *Journal Of Insurance Issues*
- Kaufmann, D., A. Kraay, and P. Zoido-Lobaton (1999). "Governance Matters". Policy Research Working Paper: 21-96, World Bank.
- Kaufman, D., Kraay, A., Zoido-Lobaton, P (2001). *Governance matters II: Update indicators for 2000/01*", World Bank.
- Klein W. Robert & Martin F. Grace (1999) " The effects of an optional federal charter on competition in life industry insurance " *Journal of Risk and Insurance* 65,no.2:2132-43
- <http://heritage.com>
- <http://info.worldbank.org>
- <http://www.tebyan-zn.ir/Economic.html>
- http://www.donya-e-egtesad.com/Default_view.asp?@=112867
-

<http://www.noormags.com>

<http://www.worldbank.org/indicator>

www.swissre.com/sigma
